

Niemiecki cud gospodarczy

Autor: **David R. Henderson**

Źródło: econlib.org

Tłumaczenie: **Tomasz Kłosiński**

Po II wojnie światowej niemiecka gospodarka leżała w gruzach. Wojna oraz hitlerowska [taktyka spalonej ziemi](#) zniszczyły 20% wszystkich budynków mieszkalnych. Produkcja żywności na jednego mieszkańca w 1947 roku wynosiła tylko 51% poziomu z 1938 roku, a oficjalne racje żywnościowe ustalone przez władze okupacyjne wahały się między 1040 a 1550 kalorii dziennie. Produkcja przemysłowa w 1947 roku wynosiła zaledwie jedną trzecią poziomu z 1938 roku. Ponadto znaczna część niemieckich mężczyzn w wieku produkcyjnym była martwa¹. W tamtym czasie sądzono, że Niemcy Zachodnie będą musiały stać się największym klientem amerykańskiego państwa opiekuńczego; jednak dwadzieścia lat później niemieckiej gospodarce zazdrościła większość świata. A niecałe dziesięć lat po wojnie mówiło się już o [niemieckim cudzie gospodarczym](#).

Co spowodowało ten tak zwany cud? Dwoma głównymi czynnikami były reforma walutowa i zniesienie kontroli cen, które nastąpiły w ciągu kilku tygodni w 1948 roku. Kolejnym czynnikiem było obniżenie krańcowych stawek podatkowych pod koniec 1948 i w 1949 roku.

Przed cudem

Do 1948 roku naród niemiecki żył pod systemem kontroli cen od dwunastu lat i pod systemem racjonowania żywności od dziewięciu lat. W 1936 roku [Adolf Hitler](#) narzucił narodowi niemieckiemu kontrolę cen, aby jego rząd mógł kupować materiały wojenne po sztucznie zaniżonych cenach. Później, w 1939 roku, jeden z najważniejszych nazistowskich urzędników Hitlera, [Hermann Göring](#), wprowadził racjonowanie żywności. ([Roosevelt](#) i [Churchill](#) również wprowadzili kontrolę cen i racjonowanie żywności, co rządy mają w zwyczaju czynić w czasie wojny totalnej). W czasie wojny naziści za rażące naruszenie zasad kontroli cen

¹ Szacuje się, że około 5 milionów Niemców zmarło w czasie II wojny światowej, co stanowi około 6,25% populacji III Rzeszy z 1939 roku (przyp. tłum.).

wymierzali karę śmierci². W listopadzie 1945 roku [Sojusznicza Rada Kontroli Niemiec](#) (Allied Control Authority), utworzona przez rządy Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji i Związku Sowieckiego, zgodziła się utrzymać w mocy kontrolę cen i racjonowanie żywności wprowadzone przez Hitlera i Goeringa. Kontynuowały one również nazistowski pobór zasobów, w tym siły roboczej.

Każdy z rządów alianckich [kontrolował „strefę”](#) na terytorium Niemiec. W strefie amerykańskiej wskaźnik kosztów życia w maju 1948 roku, obliczony według cen kontrolowanych, był tylko o 31% wyższy od poziomu z 1938 roku. Jednak w 1947 roku ilość pieniądza w gospodarce niemieckiej — waluta plus depozyty na żądanie — była pięciokrotnie wyższa niż w 1936 roku. W sytuacji, gdy ilość pieniądza była wielokrotnie wyższa niż w 1938 roku, a ceny tylko o ułamek wyższe, należało się liczyć z niedoborami. I tak się stało.

Kontrola cen żywności sprawiła, że niedobory były tak dotkliwe, iż niektórzy ludzie zaczęli uprawiać własne jedzenie w miastach, a inni wyruszali na weekendowe wyprawy na wieś, by barterować rzeczy za żywność. Ekonomista z Uniwersytetu Yale (a później prezes Rezerwy Federalnej) [Henry Wallich](#), w swojej książce z 1955 roku *Mainsprings of the German Revival*, napisał:

Każdego dnia, a zwłaszcza w weekendy, ogromne hordy ludzi wyruszały na wieś, by wybarterować jedzenie od rolników. W zniszczonych wagonach kolejowych, z których już dawno zniknęło wszystko, co nadawało się do kradzieży, na dachach i na podwoziach, głodni ludzie przemierzali w ślimaczym tempie nieraz setki kilometrów do miejsc, gdzie mieli nadzieję znaleźć coś do jedzenia. Zabierali swój dobytek — rzeczy osobiste, stare ubrania, meble, jakiegokolwiek zbombardowane resztki, które mieli — i wracali z ziarnem lub ziemniakami na tydzień lub dwa. (s. 65)

Barter był również tak rozpowszechniony w transakcjach między przedsiębiorstwami, że wiele firm zatrudniało „kompensatora”, specjalistę, który wymieniał produkcję swojej firmy na potrzebne czynniki produkcji i często musiał w tym celu angażować się w wiele transakcji barterowych. We wrześniu 1947 roku amerykańscy eksperci wojskowi oszacowali, że jedna trzecia do połowy wszystkich transakcji biznesowych w strefie bizonalnej (tj. w połączonych

² Nicholas Balabkins, *Germany Under Direct Controls* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1964), s. 62.

strefach [amerykańskiej](#) i [brytyjskiej](#)) miała formę „handlu kompensacyjnego” (tj. barteru).

Barter był bardzo nieefektywny w porównaniu z prostym zakupem towarów i usług za pieniądze. Niemiecki ekonomista [Walter Eucken](#) napisał, że barter i samowystarczalność były nie do pogodzenia z rozległym podziałem pracy i że system gospodarczy został „zredukowany do stanu prymitywnego” (Hazlett 1978, s. 34). Potwierdzają to liczby. W marcu 1948 roku produkcja w obu strefach wynosiła zaledwie 51% poziomu z roku 1936.

Debata

Eucken był przywódcą szkoły myśli ekonomicznej, zwanej *Soziale Marktwirtschaft*, czyli [„społeczna gospodarka rynkowa”](#), działającej na niemieckim [Uniwersytecie we Fryburgu](#). Członkowie tej szkoły nienawidzili totalitaryzmu i pomimo ryzyka głosili swoje poglądy w czasach reżimu Hitlera. „W okresie nazizmu — pisał Henry Wallich — szkoła reprezentowała rodzaj intelektualnego ruchu oporu, wymagającego wielkiej osobistej odwagi i niezależności umysłu” (s. 114). Członkowie szkoły wierzyli w wolny rynek, wraz z pewnym niewielkim stopniem progresji w systemie podatku dochodowego i działaniami rządu mającymi na celu ograniczenie monopolii. *Soziale Marktwirtschaft* była bardzo podobna do [szkoły chicagowskiej](#), której młodzi członkowie, [Milton Friedman](#) i [George Stigler](#), również wierzyli w dużą dozę wolnego rynku, niewielką redystrybucję rządową poprzez system podatkowy oraz przepisy antymonopolowe, które miały zapobiegać monopolom.

Do członków szkoły niemieckiej należeli [Wilhelm Röpke](#) i [Ludwig Erhard](#). Aby uporządkować powojenny bałagan, Röpke opowiadał się za reformą walutową, tak aby ilość waluty odpowiadała ilości towarów, oraz za zniesieniem kontroli cen. Obie te rzeczy były konieczne, aby położyć kres [tłumionej inflacji](#). Reforma walutowa położyłaby kres inflacji, a zniesienie kontroli cen położyłoby kres tłumieniu.

Ludwig Erhard zgodził się z Röpkiem. Sam Erhard napisał w czasie wojny memorandum, w którym przedstawił swoją wizję gospodarki rynkowej. W memorandum tym jasno stwierdził, że chce, aby naziści zostali pokonani.

Z drugiej strony Partia Socjaldemokratyczna ([SPD](#)) chciała utrzymać kontrolę rządu. Główny ideolog gospodarczy SPD, [dr Kreyssig](#), w czerwcu 1948 r. przekonywał, że zniesienie kontroli cen i reforma walutowa byłyby nieskuteczne, i opowiadał się za centralnym sterowaniem państwowym. Z SPD zgadzali się

przywódcy związków zawodowych, władze brytyjskie, większość zachodnioniemieckich przedsiębiorstw przemysłowych i niektóre władze amerykańskie.

Zmiana

Ludwig Erhard wygrał tę debatę. Ponieważ alianci chcieli, by w nowym rządzie niemieckim zasiadali nienaziści, Erhard, którego poglądy były jednoznacznie antynazistowskie (odmówił wstąpienia do nazistowskiego Związku Nauczycieli Akademickich), został w 1945 roku mianowany bawarskim ministrem finansów. W 1947 r. został dyrektorem bizonalnego Biura Możliwości Gospodarczych (Office of Economic Opportunity) i w tym charakterze doradzał amerykańskiemu generałowi [Luciusowi D. Clayowi](#), wojskowemu zarządcy strefy amerykańskiej. Po wycofaniu się Sowietów ze Sojuszniczej Rady Kontroli Niemiec, Clay, wraz ze swoimi francuskimi i brytyjskimi odpowiednikami, przeprowadził w niedzielę 20 czerwca 1948 roku reformę walutową. Podstawowym założeniem było zastąpienie [marek Rzeszy](#) (Reichsmark) znacznie mniejszą liczbą [marek niemieckich](#) (Deutsche Mark, DM), które były nową legalną walutą. W ten sposób podaż pieniądza miała się znacznie zmniejszyć, tak że nawet przy kontrolowanych cenach, podawanych teraz w deutschemarkach, rządziej występowałyby niedobory. Reforma walutowa była bardzo skomplikowana, a wielu ludzi poniosło znaczną redukcję swoich majątków netto. W rezultacie podaż pieniądza skurczyła się o 93%.

W tę samą niedzielę Bizonalna Rada Ekonomiczna ([Bizonal Economic Council](#)), za namową Ludwiga Erharda i wbrew sprzeciwom jego socjaldemokratycznych członków, przyjęła rozporządzenie o zniesieniu kontroli cen, które umożliwiło Erhardowi zniesienia kontroli cen.

Erhard spędził lato na denazyfikacji zachodnioniemieckiej gospodarki. Od czerwca do sierpnia 1948 roku, pisał Fred Klopstock, ekonomista z Banku Rezerwy Federalnej w Nowym Jorku, „dyrektywa za dyrektywą usuwała regulacje dotyczące cen, przydziałów i racjonowania” (s. 283). Warzywa, owoce, jaja i prawie wszystkie towary przemysłowe zostały uwolnione od kontroli. Ceny pułapowe na wiele innych towarów zostały znacznie podniesione, a wiele pozostałych kontroli przestało być egzekwowanych. Motto Erharda mogło brzmieć: „Nie siedź tak po prostu; odkręć coś”.

Dziennikarz Edwin Hartrich opowiada następującą historię o Erhardzie i Clayu. W lipcu 1948 roku, po tym jak Erhard, z własnej inicjatywy, zniósł

racjonowanie żywności i zakończył wszelkie kontrole cen, Clay stanął z nim twarzą w twarz:

Clay: „Herr Erhard, moi doradcy mówią mi, że to co pan zrobił, jest strasznym błędem. Co pan na to powie?”

Erhard: „Herr General, proszę nie zwracać na nich uwagi! Moi doradcy mówią mi to samo.”³

Hartrich opowiada również o konfrontacji Erharda z pułkownikiem armii amerykańskiej, która miała miejsce w tym samym miesiącu:

Pułkownik: „Jak pan śmie rozluźniać nasz system racjonowania żywności, kiedy panuje powszechny niedobór żywności?”

Erhard: „Ależ, Herr Oberst, ja nie rozluźniłem reglamentacji, ja ją zlikwidowałem! Odtąd jedynym [biletem racjonującym](#), jaki będzie potrzebny ludziom, będzie marka niemiecka. I będą ciężko pracować, aby zdobyć te marki, proszę tylko poczekać i zobaczyć.”⁴

Oczywiście przewidywania Erharda były trafne. Zniesienie kontroli nad cenami umożliwiło kupującym przekazywanie swoich potrzeb sprzedawcom, bez konieczności stosowania systemu racjonowania, a wyższe ceny zachęciły sprzedawców do zwiększenia dostaw.

Wraz z reformą walutową i zniesieniem kontroli cen, rząd obniżył również stawki podatkowe. Młody ekonomista [Walter Heller](#), który pracował wówczas w Amerykańskim Biurze Rządu Wojskowego w Niemczech ([U.S. Office of Military Government](#)), a później został przewodniczącym [Rady Doradców Ekonomicznych](#) prezydenta [Johna F. Kennedy'ego](#), opisał te reformy w artykule z 1949 roku. Aby „usunąć represyjny efekt wyjątkowo wysokich stawek”, napisał Heller, „Ustawa Rządu Wojskowego nr 64 przecięła szeroki pas niemieckiego systemu podatkowego w czasie reformy walutowej” (s. 218). Stawka podatku dochodowego od osób prawnych, która wcześniej wynosiła od 35% do 65%, została ustalona na 50%. Najwyższa stawka podatku dochodowego od osób fizycznych pozostała wprowadzić na poziomie 95%, ale dotyczyła tylko dochodów powyżej 250 000 DM rocznie. Natomiast, dla porównania, w 1946 roku alianci

³ Edwin Hartrich, *The Fourth and Richest Reich* (New York: Macmillan, 1980), s. 4.

⁴ Edwin Hartrich, *op. cit.*, s. 13.

opodatkowali wszystkie dochody powyżej 60'000 marek Rzeszy (w przeliczeniu około 6000 DM) stawką 95%. Dla Niemca o średnim dochodzie w 1950 roku, wynoszącym nieco mniej niż 2400 DM rocznie, krańcowa stawka podatkowa wynosiła 18%. Ta sama osoba, gdyby w 1948 roku zarobiła tę samą równowartość marek Rzeszy, znalazłaby się w 85% przedziale podatkowym.

Po cudzie

Skutki dla gospodarki zachodnioniemieckiej były piorunujące. Wallich napisał: „Duch kraju zmienił się z dnia na dzień. Szare, głodne, martwo wyglądające postacie błakające się po ulicach w wiecznym poszukiwaniu jedzenia odżyły” (s. 71).

Ww poniedziałek 21 czerwca sklepy zapełniły się towarami, ponieważ ludzie zdali sobie sprawę, że pieniądze, za które je sprzedają, będą warte znacznie więcej niż stare pieniądze. Walter Heller napisał, że reformy „szybko przywróciły pieniądź jako preferowany środek wymiany, a bodźce monetarne jako główny czynnik napędzający działalność gospodarczą” (s. 215).

Zmniejszyła się też absencja. W maju 1948 r. robotnicy przebywali poza miejscem pracy średnio 9,5 godziny tygodniowo, częściowo dlatego, że pieniądze, za które pracowali, nie były wiele warte, a częściowo dlatego, że wyruszali na poszukiwanie pożywienia lub barter celem zdobycia żywności. Do października średnia absencja spadła do 4,2 godzin tygodniowo. W czerwcu 1948 r. wskaźnik produkcji przemysłowej w strefie bizonalnej wynosił tylko 51% poziomu z 1936 r.; w grudniu wskaźnik ten wzrósł do 78%. Innymi słowy, produkcja przemysłowa wzrosła o ponad 50%.

Po 1948 roku produkcja nadal rosła skokowo. Do 1958 roku produkcja przemysłowa była ponad czterokrotnie wyższa od rocznego wskaźnika z sześciu miesięcy 1948 roku poprzedzających reformę walutową. Produkcja przemysłowa per capita była ponad trzykrotnie wyższa. Natomiast komunistyczna gospodarka Niemiec Wschodnich znajdowała się w stagnacji.

Ponieważ idee Erharda sprawdziły się, pierwszy kanclerz nowej Republiki Federalnej Niemiec, [Konrad Adenauer](#), mianował go pierwszym ministrem gospodarki Niemiec. Stanowisko to piastował do 1963 r., kiedy to sam został kanclerzem i pełnił tę funkcję do 1966 r.

Plan Marshalla

W tej relacji nie wspomniano o [Planie Marshalla](#). Czy nie można przypisać odrodzenia Niemiec Zachodnich głównie temu planowi? Odpowiedź brzmi: nie. Powód jest prosty: Pomoc dla Niemiec Zachodnich w ramach planu Marshalla nie była aż tak duża. Łączna pomoc w ramach planu Marshalla i innych programów pomocowych wyniosła do października 1954 roku zaledwie 2 miliardy dolarów. Nawet w latach 1948 i 1949, kiedy pomoc była największa, pomoc w ramach Planu Marshalla wynosiła mniej niż 5% niemieckiego dochodu narodowego. Inne kraje, które otrzymały znaczną pomoc w ramach planu Marshalla, wykazywały niższy wzrost gospodarczy niż Niemcy.

Ponadto Niemcy Zachodnie otrzymywały pomoc, ale jednocześnie wypłacały reparacje i świadczenia restytucyjne w wysokości znacznie przekraczającej miliard dolarów. Wreszcie, co najważniejsze, alianci obciążali Niemcy kwotą 7,2 mld DM rocznie (2,4 mld USD) za koszty okupacji Niemiec. (Oczywiście, te koszty okupacji oznaczały również, że Niemcy nie musiały płacić za własną obronę). Co więcej, jak zauważa ekonomista [Tyler Cowen](#), Belgia najszybciej podniosła się z wojny i w większym stopniu polegała na wolnym rynku niż inne dotknięte wojną kraje europejskie, a jej odbudowa poprzedzała Plan Marshalla.

Konkluzja

To, co dla wielu obserwatorów wyglądało jak cud, w rzeczywistości nim nie było. Ludwig Erhard i inni przedstawiciele [szkoły fryburskiej](#) oczekiwali tego rezultatu, bowiem rozumieli szkody, jakie może wyrządzić inflacja w połączeniu z kontrolą cen i wysokimi stawkami podatkowymi, oraz przewidywali duży wzrost wydajności, który można wyzwolić dzięki zlikwidowaniu inflacji, zniesieniu kontroli i obniżeniu wysokich krańcowych stawek podatkowych.

Dalsza lektura

Tyler Cowen, „The Marshall Plan: Myths and Realities”, [w:] Doug Bandow, (red.), *U.S. Aid to the Developing World*, Heritage Foundation, Washington, D.C. 1985.

Thomas W. Hazlett, „The German Non-miracle”, *Reason* 9 (April 1978), s. 33–37.

Walter W. Heller, „Tax and Monetary Reform in Occupied Germany”, *National Tax Journal* 2, no. 3 (1949), s. 215–231.

- Jack W. Hirshleifer, *Economic Behavior in Adversity*, University of Chicago Press, Chicago 1987.
- Fred H. Klopstock, „Monetary Reform in Western Germany“, *Journal of Political Economy* 57, no. 4 (1949), s. 277–292.
- F. A. Lutz, „The German Currency Reform and the Revival of the German Economy“, *Economica* 16 (May 1949), s. 122–142.
- Horst Mendershausen, „Prices, Money and the Distribution of Goods in Postwar Germany“, *American Economic Review* 39 (June 1949), s. 646–672.
- Henry C. Wallich, *Mainsprings of the German Revival*, Yale University Press, New Haven 1955.